

Situace na přelomu padesátých a šedesátých let

Proces liberalizace české kultury, který nastal po XX. sjezdu KSSS a následně i po II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, neprobíhal jednoznačně a bez překážek. Již záhy po sjezdu spisovatelů prosazovala část stranického aparátu zásah proti tendencím, které pokládala za snahy o zpochybňování poučovacího vývoje. Během následujících let přerostly tyto názory postupně v tažení proti „neřízené liberalizaci“ a tzv. revizionismu. Tímto pojmem označovalo stranické ústředí názory té části komunistické inteligence, která při konfrontaci humánních ideálů socialismu se společenskou realitou znovu promýšlela základní teze marxismu. Od poukazů na dílčí chyby a omyly jednotlivců (zejména tzv. kult osobnosti) dospívala v průběhu následujícího desetiletí k dílčím i zásadním pochybám o podstatě politického systému. Tato revize východisek však z pohledu konzervativní části KSČ otvírala prostor pro obnovu kapitalistického zřízení. Obdobná podezření ovšem neodpovídala skutečnosti. Téměř nikdo z komunistických intelektuálů, prosazujících na sklonku padesátých let svobodnější pojetí kulturního života, nezpochybňoval potřebu udržet v Československu socialismus.

Důsledky kritiky revizionismu výrazněji zasáhly kulturní scénu během roku 1958. Na stránkách časopisů, zvláště týdeníku *Tvorba*, sílily signály, že se do literárního života vrací kampaně známé z počátku padesátých let. Literární kritika byla nyní osočována ze subjektivismu, individualismu, nihilismu, antisociologismu a z hodnocení literatury „výhradně estetickými měřítky“. V daném kontextu bylo příznačné, že stať *Ještě slovo k odpovědnosti marxistické kritiky* (*Tvorba* 1958, č. 14), shrnující většinu podobných výtek, byla formulována jako názor celé redakce týdeníku, který jako tiskový orgán ÚV KSČ reprezentoval oficiální stanovisko stranického vedení konzervativního komunistického proudu.

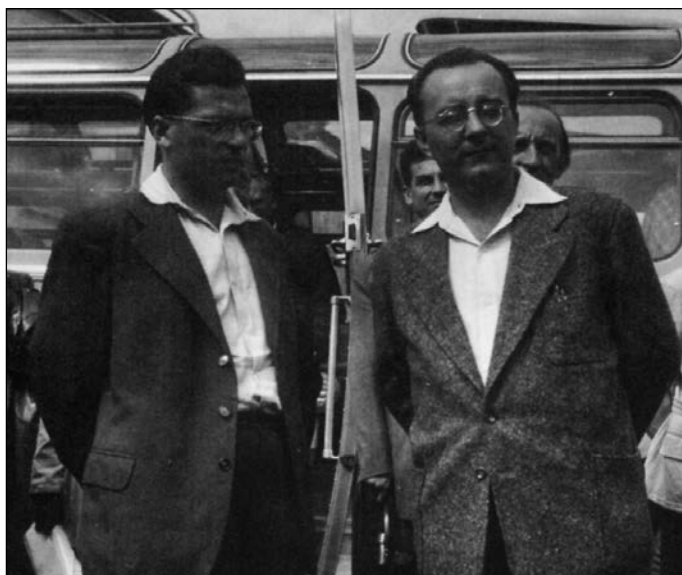
Výpady proti liberalizačním tendencím mnohonásobně zesílily v průběhu roku 1959, kdy stranické vedení přikročilo k administrativním zákrokům postihujícím vybrané autory, nakladatelské redaktory a kulturní periodika (→ s. 19, kap. *Literární život*). Většina textů varujících před revizionismem užívala obdobných argumentů a jejich četnost naznačovala, že naplňují aktuální politické zadání. Vzhledem k obvyklému scénáři kampaně se dalo očekávat, že bude následovat hlavní protiúder.

Autorem pokusu o oficiální stranickou interpretaci literárního a kulturního dění druhé poloviny padesátých let byl Ladislav Štoll. Na celostátní konferenci Svazu československých spisovatelů, konané 1.–2. března 1959, přednesl referát, který ještě téhož roku vydal pod názvem *Literatura a kulturní revoluce*. Štollův projev aspiroval na obdobně normotvornou úlohu, jakou na počátku padesátých let sehrála jeho práce *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*. Své vystoupení zahájil referent symptomatickým odkazem na spisovatelský sjezd roku 1956, který začlenil do kontextu událostí polských, a zejména maďarských. Základní intencí Štollovy řeči bylo skoncovat s „duchem II. sjezdu“, s glorifikací „vnitřního sváru“, s „posedlostí tvůrčí svobodou“, s hesly o „konci panství ideologie“ či se sloganem o spisovatelích jako „svědomí národa“, pozůstatku „zvetšelého haraburdí masarykovsko-benešovské ideologie“. Referát podrobil ostré kritice aktualizace principů „estetického objektivismu strukturalismu“, jejich pronikání do literární vědy i kritické publicistiky a údajně bezmyšlenkovité přijímání soudobé západní marxistické filozofie a estetiky. Zamýšlenou normativní roli však již Štollův projev nesehrál. Nešlo totiž o text programový, věnovaný primárně literatuře, ale spíše o politický pamflet, který vytvářel tlak na stoupence liberalizačního procesu.

■ Kritika tzv. modernismu

Důsledky kampaně proti revizionismu se nedaly srovnávat s radikálním zúžením literárního prostoru, k němuž došlo na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Impulz k odmítnutí reformních snah totiž (na rozdíl od pokusu o realizaci konceptu budovatelské kultury) vyšel takřka výhradně „shora“ a neměl oporu ve skutečném přesvědčení účastníků literárního dění. Utužení politických poměrů, projevující se například zastavením kulturních časopisů či nucenými pobyty části intelektuálů ve výrobních podnicích, literární život dílčím způsobem proměnilo, avšak ve zbylých periodikách Svazu československých spisovatelů publikovaly tytéž osobnosti jako v období 1956–58. Spor dvou táborů, které byly v dobovém jazyce označovány jako dogmatici a reformisté, v letech 1959–61 zdánlivě utichl. Prostor nyní dostávaly publikace stoupenců štollovské koncepce socialistické literatury, která byla patrná kupříkladu v knize JANA PETRMICHLA *Patnáct let české literatury 1945–1960* (1961) a v pokusu FRANTIŠKA BURIÁNKA o stručný nástin dějin literatury poválečného období (*Současná česká literatura*, 1960). Rozpačité přijetí Buriánkovy práce souviselo s koncepční nevyhraněností knihy, jež kombinovala rysy encyklopedické příručky se snahou o syntetický výklad jednotlivých literárních druhů. Část recenzentů rovněž popouzela kritikova snaha o pokud možno nekonfliktní výklad. Jan Petrmichl byl ve své interpretaci konkrétnější a na rozdíl od Buriánkova harmonizujícího pojetí naznačoval určitou diferenciaci uvnitř socialistické literatury. Tu

Milan Jungmann
s Janem
Petrnichlem

však ve většině případů zakládal na vnějších politicko-ideologických aspektech a vykládal ji jako svár „úchylek“ s hlavním proudem literárního vývoje. Takovými omyly poválečné literatury měly být podle Petrnichla sektářství, schematismus a dogmatismus, stejnou „úchytku“ současně autor spatřoval v liberalismu, respektive revizionismu.

Akcí, která měla znovu vymezit mantinely literární kritice, se stala Konference o současných úkolech socialistické umělecké kritiky, uskutečněná 20.–22. února 1961 (jednání zachytil sborník *Umění a kritika*, 1961). Hlavní referát LADISLAVA ŠTOLLA, později vydaný pod názvem *O modernosti a modernismu v umění* (1974), se věnoval především meziválečné avantgardě a jejím „nesprávným“ interpretacím. V souladu se svými staršími východisky hovořil Štoll o protikladu mezi umělci „opravdu moderními“, kteří se v průběhu svého uměleckého vývoje dokázali sblížit s „ideologií dělnického revolučního hnutí“, a mezi tzv. modernisty, jež prý vždy usilovali zastávat co nejnovější umělecký program. V této souvislosti ostře vystoupil jak proti pokračujícím pokusům o rehabilitaci avantgardy, jejichž symbol spatřoval ve stati Květoslava Chvatíka *K otázkám moderního umění* (Výtvarné umění 1960, č. 1, 2) i v článcích Olega Suse a Ludvíka Svobody, tak proti snahám o oživení strukturalismu, které sledával v pojednáních Mirko Nováka (*Pojmy znaku a významu v teorii umění*, Filosofický časopis 1960, č. 1) a Mojmíra Grygara (*Nedílnost uměleckého díla*, Literární noviny 1960, č. 14). Odmítnutí strukturalismu zaznělo také v konferenčním referátu Jana Petrnichla, jehož úkolem bylo posoudit stav literární kritiky. Za její hlavní rys označil nevyvinuté politické myšlení a nedostatečné propojení s politickou sférou.

Vlastní kritická praxe však již v době konání konference od jednostranně ideologického vnímání literárního díla ustupovala. Důraz na ideovou stránku umění se na přelomu padesátých a šedesátých let uplatňoval především v obecně formulovaných projevech přednášených na oficiálních akcích. V běžných recenzích začínalo převládat spíše popisné referování, k němuž někteří kritici vnějškově a často neorganicky připojovali pasáž posuzující ideovou rovinu díla. Kritika jako by se na jedné straně obávala nařčení z ideové indiferentnosti, ale zároveň odmítala návrat k omezeně ideologizujícím a politizujícím výkladům. Dokladem rozporuplnosti tehdejší literární publicistiky mohou být recenze sbírky Josefa Kainara *Lazar a píseň* (1960) či novely Jiřího Frieda *Časová tíseň* (1961): obě díla nejprve kritika odmítla s pomocí argumentů a částečně i slovníku první poloviny padesátých let. Kainarovu sbírku prohlásil František Vrba za uměleckou prohru, neboť v ní dominuje „plesnivina někdejších existenciálních veršů“ (*Literární noviny* 1960, č. 47); na Friedově knize zase Vladimíru Forstovi vadilo vyprávění v ich-formě a údajně bolestínský charakter hlavní postavy, jenž měl kolidovat s jejím komunistickým přesvědčením (*Tvorba* 1961, č. 36). S oběma autory paradoxně polemizoval Jiří Hájek, který se v této době snažil jako šéfredaktor *Plamene* vystupovat z liberálnějších pozic (*O kritice konkrétně aneb „Případ“ Kainar*, *Literární noviny* 1961, č. 2, 3; *Proti anarchii hodnot*, *Literární noviny* 1961, č. 37).